

RADA VARGA, *The Peregrini of Roman Dacia*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2014, 168 p.

Volumul *The Peregrini of Roman Dacia* este rezultatul mai multor ani de cercetare pentru teza doctorală susținută de doamna Rada Varga, de la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, sub coordonarea renumitului profesor clasicist Ioan Piso.

Este una dintre puținele lucrări din ultima perioadă cu referire directă la o temă de istorie juridică romană din spațiul istoriografic al Dunării de Jos. În aceeași arie de interes s-au înscris, în ultimul deceniu, lucrările lui Romeo Cârjan, despre statutele cetădene din Dacia și Moesia Inferior, dar și cele câteva contribuții ale subsemnatului, cu referire directă la dreptul latin în orașele de la Dunărea de Jos. Cei menționați mai sus fac parte din categoria succesorilor unei alte generații, prolifici și foarte avizate, care a sesizat un vid în ceea ce privește chestiunile de factură juridică de la nivelul provinciilor de la Dunărea Inferioară, din care s-au remarcat în mod deosebit regretatul cercetător bucureștean Al. Suceveanu, precum și distinșii profesori clujeni Ioan Piso și Radu Ardevan. Așadar, prin prisma necesității unei astfel de intervenții științifice în arealul istoriografic precizat, volumul de față are o motivație temeinică, așa cum și intenția noastră de a-l analiza se înscrie în aceleași limite „propagandistice” pozitive pentru un subiect ce merita demult mai multă atenție.

Cartea a apărut în limba engleză, are un limbaj adecvat și, astfel, din fericire, se expune unui public mult mai numeros. Editura la care a apărut este una recunoscută pentru apetența sa în ceea ce privește literatura arheologică sau/și de istorie antică.

Înainte de a face o scurtă analiză a cărții, vom începe cu ceea ce și autoarea a dorit să clarifice, cu temei, de vreme ce confuziile sunt destul de frecvente chiar și în mediile științifice, și anume că statutul de peregrin era unul juridic și nu social. În interiorul acestei categorii juridice putea exista o stratificare din punct de vedere social și economic. O definiție simplificată pentru peregrini ar fi aceea de oameni de condiție liberă din Imperiu fără cetățenie romană sau latină.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm, pe de-o parte, organizarea cărții, dar, în același timp, vom face scurte și punctuale referiri la conținutul său.

Un *Cuvânt înainte* începe volumul. Destul de succint, autoarea aduce mulțumiri persoanelor care au ajutat la acest proiect științific. Urmează capitolul *Historiographic and Methodological Coordinates*, în care se realizează un excurs istoriografic și sunt oferite câteva explicații de natură tehnică și metodologică. Se constată, pe bună dreptate, că acest subiect a beneficiat de o abordare sporadică, incompletă pentru provincia Dacia, așa cum aminteam că s-a întâmplat și pentru celelalte provincii dunărene din jur. Chiar și după această cercetare au rămas și vor mai rămân foarte multe semne de întrebare legate de statutele juridice, fie ele ale comunităților, în ansamblu, dar și ale grupurilor de populație din interiorul provinciilor, de la nivelul orașelor sau a structurilor rurale consemnate. Nu vorbim aici de prosopografiile care sunt, periodic, reînnoite pe baza inscripțiilor care mai apar, ci de lucrări specifice, cu analize temeinice și o cercetare cu rezultate relevante de natură juridică, socială și chiar politică pentru regiunea în discuție. În ciuda afirmațiilor autoarei că o trecere în revistă exhaustivă a bibliografiei internaționale ar fi fost inutilă, în opinia noastră, pentru un subiect despre care afirmă pe bună dreptate că nu a mai fost abordat atât de concentrat, s-ar fi recomandat ca cititorul să se poată poziționa în raport cu ce s-a mai scris pentru alte regiuni ale Imperiului pe această temă. Este drept, pe de altă parte, că autoarea face în capitolele următoare referire la destule lucrări despre statutele juridice ale comunităților și ale membrilor acestora din alte provincii.

Cu capitolul al II-lea, *The Peregrine Status*, se intră efectiv în subiect, printr-o analiză destul de consistentă a termenului de *peregrinus*. Este un capitol complex pentru că autoarea trebuie să sintetizeze informații din surse diferite. Începe cu o definiție prin negație prin care explică cine nu era inclus în categoria *peregrini*, respectiv *cives Romani et Latini*. Se prezintă, destul de schematic, căile de acces către cetățenia romană, din poziția de peregrin, înainte de intrarea în vigoare a *Constitutio Antoniniana* când, se cunoaște prea bine, aproape toată populația Imperiului a beneficiat de cetățenia romană. Sunt redată și situațiile excepționale ale sclavilor și libeților, chiar dacă aceste categorii nu fac obiectul direct al acestei lucrări. Constatarea că epigrafia este îndoielnică atunci când face referire la persoanele din clasele inferioare este cât se poate de veridică, iar tendințele de imitare și fraudele constatate încă din Antichitate în atribuirea unor poziții sau statute nu fac decât să confirme această realitate.

Apoi, se face o trecere în revistă a surselor juridice de la Augustus până la codicile târzii, respectiv la *Corpus Iuris Civilis*. Ni se pare foarte potrivită și utilă prezentarea acestor izvoare, cu nuanțe și posibilitatea

de a vedea o evoluție în atribuirea de drepturi peregrinilor. Sunt redată legile care au reglementat relațiile dintre peregrini și cetățeni, apărute încă de la Augustus și detaliate mai târziu în cazul anumitor drepturi suplimentare (precum, spre exemplu, dreptul moștenirii cetățeniei mamei pentru copiii rezultați din căsătorii mixte cetățeni-peregrini). Se face referire, apoi, la dreptul Latin ca un privilegiu ce se acorda unei comunități și nu unei persoane, realitate bine documentată și dovedită în istoriografie. Apoi, autoarea trece în revistă tipurile de așezări specific romane, urbane (*municipium* și *colonia*) și rurale (*vici* și *pagi*). Totuși, abordarea este cât se poate de generală, cu unele opinii care nu pot fi verificate în totalitate din lipsă de izvoare (de exemplu existența unor *ordines* quasi-municipale în *vici* rurali). Fiecare dintre aceste structuri juridico-administrative ridică probleme aparte ce necesită multe discuții, imposibil de dezvoltat în lucrarea de față. Referirile la tipurile de comunități peregrine, *civitates peregrinae*, și la raporturile lor cu comunitățile romane sunt, în schimb, mult mai relevante și potrivite pentru o abordare mai amănunțită.

Relativ la mediul militar, în care se regăsesc foarte mulți peregrini, este interpretată poziția soldatului care provenea din familii de neromani, cu posibilitățile de avansare în privința statutului juridic și cu alte drepturi căpătate în timp. În finalul acestui capitol este prezentat edictul *Constitutio Antoniniana*, cu toate implicațiile aplicării sale în societate, în general, și în interiorul familiilor, în particular. Se fac referiri consistente la acea categorie care se pare că a rămas, totuși, în afara aplicabilității acestei legi, respectiv *dediticii*, locuitorii ai Imperiului situați pe o poziție inferioară între *peregrini*.

Capitolul al III-lea, *Population Studies and Epigraphic Representativeness*, este, în opinia noastră, un capitol subdimensionat, în sensul că temele abordate ar fi putut ocupa mult mai mult spațiu; ne referim aici la chestiuni legate de populația Imperiului, cu număr, reprezentativitate, speranță de viață, subiecte care, în ultimele decenii s-au bucurat de o atenție sporită. Practic, este o abordare schematică a structurii demografice la nivelul Imperiului. Sunt redată anumite elemente legate de populația Imperiului și apoi se face referire la Dacia, în comparație cu alte provincii din vestul Europei (Britania, Hispania ș.a.). Reprezentativitatea epigrafică pentru Dacia a dus la realizarea unei statistici în ceea ce privește categoriile juridice, astfel că, pe această bază, au fost identificați circa 75 % cetățeni romani, 15% peregrini, 2% sclavi și 8% incerti. Această situație prezentată face și introducerea pentru capitolul esențial al acestei cărți.

Capitolul al IV-lea, intitulat *Overview of the Peregrines from Dacia* este, practic, o micromonografie relativ la această categorie juridică, parte componentă a populației Daciei. În primă fază, pe baza surselor

disponibile, în special a inscripțiilor, se realizează un studiu comparativ relativ la procentele diferitelor categorii ale populației, pentru așezări urbane importante ale provinciei, respectiv Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum, cu referiri și la Porolissum, dar și pentru așezări rurale din Dacia, precum Arcobadara, Gherla și, mai ales, Alburnus Maior. Chiar dacă astfel de statistici depind foarte mult de stadiul cercetărilor, de publicarea rezultatelor și chiar de o anumită doză de noroc, sunt totuși destul de relevante pentru a sugera cel puțin manifestările locale și exprimarea publică a categoriilor juridice din cadrul societății romane.

Analiza acestor epigrafe oferă posibilitatea autoarei de a face referiri la grupurile de peregrini care le ridicau, dar și la sexul și vârsta celor menționați. Concluzia esențială extrasă este că în mediul rural exista o mult mai bună reprezentare a peregrinilor comparativ cu orașele, iar Alburnus Maior se remarcă în mod deosebit.

O nouă statistică, la fel de utilă, chiar dacă influențată de mai mulți factori relativ, este cea care determină tipurile de surse folosite în identificarea peregrinilor. Bineînțeles, inscripțiile ocupă de departe primul loc, iar epigrafele cu funcții votive și cele funerare sunt, evident, majoritare. Le urmează tăblițele cerate și diplomele militare, alături de alte izvoare, în procente foarte reduse.

Detaliile de ordin onomastic sunt, practic, definitorii pentru demersul de față. Este și etapa în care autoarea face o potențială clasificare a grupurilor onomastice din Dacia după criteriul etnic, respectiv onomastica romană, greacă, tracă, ilirică, celtică, semitică și dacică. De altfel, se constată că majoritatea covârșitoare a numelor peregrine identificate poate fi determinată etnic.

După analiza situațiilor particulare în ceea ce privește onomastica, precum numele feminine, *supernomina*, dar și o serie de nume mai dificil de interpretat, fiecare grup onomastic este tratat separat și detaliat. Numele romane erau utilizate pe scară largă de către peregrini, nu neapărat ca o exprimare a latinității, ci, mai degrabă, ca un semn al acceptării culturii romane. Urmează ca procentaj numele grecești apoi cele ilire, celtice, tracice, semitice, dacice și altele, ca semn al unei diversități interesante, dar normale, determinate de factori politici, sociali și militari diferiți. Această mixtură este, de fapt, o marcă a statutului de peregrini, oarecum în opoziție cu uniformitatea întâlnită în grupul juridic al cetățenilor.

Capitolul al V-lea, *Military Peregrines*, face referire, bineînțeles, la implicarea acestei categorii de populație în trupele auxiliare romane din Dacia, folosind ca izvoare mai ales diplomele militare și inscripțiile cu caracter votiv și funerare, de altfel principalele surse de documentare. Aceste unități aveau un dublu rol. În primul rând asimilau și chiar integrau elemente străine

în societatea romană, iar apoi erau singurele formațiuni sociale și profesionale care produceau direct cetățeni romani. Se fac comparații și cu soldații cetățeni din legiuni și se constată, evident, diferențe în mai multe planuri. Referitor la Dacia sunt analizate toate inscripțiile care menționează soldați cu nume de non-cetățeni și se încearcă chiar o reconstituire etnică a personajelor.

Ultimul capitol, al-VI-lea, *Peregrine Communities*, abordează metodologia după care se poate recunoaște o comunitate peregrină. Este subliniată, în acest sens, utilitatea tăblițelor cerate, a monumentelor epigrafice și a oricăror altor surse care evocă nume de peregrini. Se realizează, de fapt, un studiu de caz, pe seama așezării de la Alburnus Maior, de unde provin cele mai numeroase informații despre peregrinii din Dacia. Se reanalizează doar pentru această localitate rurală, probabil un *vicus*, toate elementele de structură a populației, aspecte dezbătute și în capitolele precedente. În concluziile acestui capitol se constată că lipsa unei baze informaționale consistente face ca speculațiile să ia locul mărturiilor evidente în catalogarea unor comunități ca fiind peregrine. Alburnus Maior este una dintre puținele excepții, o așezare peregrină reprezentativă în care comunitatea Ilirilor a avut un rol determinant.

Concluziile sunt strânse în capitolul al VII-lea și sunt, în opinia noastră, destul de reduse cantitativ, chiar dacă trebuie precizat că unele constatări concluzive au fost extrase și pe parcursul lucrării. Într-o pagină și aproape jumătate se conchide că cele 398 de persoane identificate ca peregrini din Dacia, reprezintă un număr aproape identic cu ce s-a reușit să se identifice în Moesia Superior, și care reprezintă cam 10 % din totalul numelor din Dacia.

Autoarea îi scoate pe *peregrini* din straturile inferioare ale societății romane și îi include în clasa de mijloc. Totuși, nu știm cât de relevantă este această amplasare, pentru că această poziționare se poate face, mai degrabă, cu categoriile sociale din cadrul comunităților de pe teritoriul Imperiului. Din punct de vedere juridic împărțirea era mult mai simplistă: erau cetățeni și necetățeni. Oricum, concluzia că peregrinii sunt cel mai eterogen grup al societății romane este pe deplin justificată.

Catalogul cu cele 398 de personaje identificate de autoare ca având statutul de *peregrini*, cu explicații referitoare la apartenența la unități militare, de tipul monumentului în care este evocat și alte informații este un instrument suplimentar de lucru.

Un *Supplementum Epigraphicum* apare spre finalul lucrării, iar cartea se încheie cu *Abrevieri* și *Bibliografie*. Așadar, volumul de față poate fi recomandat fără îndoială specialiștilor istoriei romane, nu doar prin prisma analizei de ordin juridic a populației Daciei, dar și pentru concluziile extrase în ceea ce privește aspectele

sociale, politice și militare. Este un instrument util mai ales datorită statisticilor realizate, dar și a analizelor pertinente, bazate pe o varietate de izvoare. Chiar dacă subliniem din nou că nu s-au făcut decât tangențial corelații cu situații din alte provincii, care probabil nu ar fi dus la alte concluzii, ci ar fi dat o complexitate sporită celor exprimate deja, cartea de față oferă informații de o valoare științifică certă.

Dan Aparaschivei